

ELENA PALUBINSKIENĖ
GIEDRĖ ČEPAITIENĖ

Lietuvių kalba

Vadovėlis VIII klasei
Pirmoji knyga

UDK 811.172(075.3)
Pa-156

Redaktorės ASTA ADELĖ RĖBŽDAITĖ, LINA KAMINSKIENĖ

Vadovėlis atitinka kalbos taisyklingumo reikalavimus

Pataisytas leidimas 2017

Šį kūrinių, esančių bibliotekose, mokymo ir mokslo įstaigų bibliotekose, muziejuose arba archyvuose, be kūrinių autoriaus ar kito šio kūrinių autorių teisių subjekto leidimo ir be autorinio atlyginimo draudžiama mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

ISBN 978-5-430-06731-1

© Elena Palubinskienė, 2009, su papildymais
© Giedrė Čepaitienė, 2009
© Leidykla „Šviesa“, 2009

Turinys

Gramatinės santrumpos.....	4
Sutartiniai ženklai.....	5
Mokomės skaityti, suprasti ir rašyti įvairių tipų ir paskirties tekstus.....	6
Teksto sandaros ypatumai	7
Tekstų tipai. Jų vartojimas, kalbinė raiška	21
Kaip sudaromi tekstai pagal lyginimo modelį	31
Mokomės aprašyti žmogaus charakterį, temperamentą, jausmus	41
Mokomės suprasti gestų, mimikos ir pantomimikos kalbą	52
Mokomės samprotauti: aiškinti ir argumentuoti	60
Rengiamės rašyti poleminių rašinių	71
Užduočių bankas.....	80
Mokomės pasirinkti tinkamą kalbos stilių	104
Stiliaus samprata. Funkciniai kalbos stiliai.....	105
Mokslinio stiliaus tekstų turinys ir raiška	114
Mokomės atpažinti ir vartoti administracinį stilių	122
Prašymas	125
Protokolas	128
Susipažįstame su publicistinio stiliaus ypatumais	131
Kaip išvengti dažnesnių stiliaus klaidų	137
Užduočių bankas.....	146
Laviname kalbėjimo ir klausymosi įgūdžius.....	150
Pokalbiai.....	151
Interviu	154
Ginčas ir diskusija	156
Klausymosi būdai	162
Mokomės klausti	167
Kaip pristatyti knygą	168
Mokomės kirčiuoti žodžius.....	170
Kartojame ir taikome pagrindines trumpųjų ir ilgųjų skiemenų kirčiavimo taisykles	171
Vietininkų kirčiavimas	174
Žodžių kirčiavimas pagal priešpaskutinio skiemens taisyklę	178
Mokomės naudotis kirčiavimo žodynais.....	182
Tarptautinių žodžių kirčiavimas	190
Užduočių bankas.....	198
Kartojame ir apibendriname morfologijos žinias.....	208
Prisimename veiksmažodžio neasmenuojamųjų formų gramatinius požymius, kartojame darybą	209
Kartojame veiksmažodžio neasmenuojamųjų formų rašybą	215
Kalbos dalių gramatinis nagrinėjimas.....	219
Kartojame kalbos dalių rašybą, vartojimo ypatumus	224
Užduočių bankas.....	232
Kai kurių pratimų atsakymai.....	246
Sutrumpinimai.....	248

Mokomės skaityti, suprasti ir rašyti įvairių tipų ir paskirties tekstus

- PAKARTOSIME:** tekstų rūšis pagal rašymo tikslus, tų tekstų turinio ir raiškos ypatumus;
pagrindinius tekstų tipus ir jų paskirtį;
žodžių kirčiavimą pagal priešpaskutinio skiemens taisyklę.
- SUŽINOSIME:** kaip kuriami tekstai pagal lyginimo modelį;
ką vadiname kontrastu, paralelizmu ir analogija;
kas yra ginčytinas ir neginčytinas teiginys.
- MOKYSIMĖS:** suprasti gestų, mimikos ir pantomimikos kalbą;
mintis dėstyti pagal laiko (chronologinį) ir erdvės nuoseklumą, detalių reikšmingumą, priežasties ir pasekmės ryšius, lygindami daiktus, reiškinius;
kurti tinkamos sandaros pastraipas, jas apibendrinti;
įtikinamai ir įvairiais būdais argumentuoti;
meniškai aprašyti peizažą (nuotrauką ar paveikslą), žmogaus temperamentą, jausmus;
rašyti poleminių rašinių.
- PASMALSAUSIME:** kas iš tikrųjų laimėjo Žalgirio mūšį;
ar Kristijoną Donelaitį, Simoną Daukantą galima laikyti istorinėmis asmenybėmis;
ar gestų kalba vienodai suprantama visose šalyse.

Teksto sandaros ypatumai

1

Pasitikrinkite ir įsivertinkite, ar gerai atsimenate, ką esate mokęsi apie tekstą.

1. Raskite tiksliausius atsakymus į pateikiamus klausimus. (Už kiekvieną teisingą atsakymą skiriama po pusę (0,5) taško. Iš viso 5 taškai.)

1. Kas yra pagrindinis rišlaus teksto sandaros vienetas?

- A. Sakinys.
- B. Žodis.
- C. Pastraipa.
- D. Garsas ir raidė.
- E. Įžanga.
- F. Skiemuo.

2. Kokios dalys sudaro tradicinę (klasikinę) pastraipą?

- A. Įžanga, dėstymas, pabaiga.
- B. Teminis sakiny (teiginys), kuriuo pasakoma pagrindinė mintis, įrodomieji (arba paremiamieji) sakiniai, aiškinantys ir pagrindžiantys pagrindinę mintį, apibendrinamasis sakiny (dalinė išvada, arba užsklanda).
- C. Tema, problema, pagrindinė mintis.

3. Ką vadiname tema?

- A. Vienodų garsų ar garsų junginių pasikartojimą tekste.
- B. Kūrinio pradžioje įrašytus autoriaus žodžius, kam ar kieno atminimui skiriamas kūrinys.
- C. Tai, apie ką tekste pasakojama, samprotaujama, aiškinama, kas yra aprašoma.
- D. Perkeltine reikšme pavartotą žodį ar posakį.

4. Ką vadiname pagrindine teksto (kūrinio) mintimi, arba idėja?

- A. Aiškinimą, kaip atsirado koks nors daiktas ar reiškinys.
- B. Paslėptą palyginimą.
- C. Neįprastą, keistą mintį, kuri atrodo neįmanoma.
- D. Kokią nors reikšmingą mintį apibendrinantį posakį.
- E. Būtiną teksto teiginį (aiškiai pasakytą arba numanomą), kuriuo nurodoma, ką svarbaus norime ir tikimės pasakyti pasirinkta tema.

5. Kokie yra pagrindiniai tekstų tipai?

- A. Dialogas ir monologas.
- B. Pasakojimas, aprašymas, samprotavimas (aiškinimas ir argumentavimas).
- C. Pasaka, padavimas, apsakymas, romanas, pasakėčia, eilėraštis.

6. Kokių rūšių yra tekstai pagal rašymo tikslus?

- A. Reklama, skelbimas, dalykinis laiškas, pranešimas, anotacija, recenzija, žinutė.
- B. Informaciniai, apeliaciniai, komentuojamieji.
- C. Meniniai, moksliniai, dalykiniai, publicistiniai.

MOKOMĖS SKAITYTI, SUPRASTI IR RAŠYTI ĮVAIRIŲ TIPŲ IR PASKIRTIES TEKSTUS

Teksto sandaros ypatumai

1. Iš kokių požymių galima spręsti, kad pateiktos teksto įžangos pastraipos? Nurodykite bent tris požymius. (3 taškai)

1 Miestų vardai tebėra bemaž netyrinėti, o atskiro išsamesnio darbo apie juos neturime nė vieno. Tai aiški mūsų kalbotyros spraga, kuriai visai gerai „užadyti“ reikėtų didelės, išsamios monografijos. Neturint preliminarinių tyrimų, stingant istorinės, urbanistinės medžiagos, literatūros ir kt., tai padaryti gana sunku. Todėl šioje knygoje tenka ribotis kuklesniu rezultatu – pirmine dalies Lietuvos miestų vardų darybos ir kilmės apžvalga.

Aleksandras Vanagas

2 Mano senelė sakydavo, jog senų žmonių rodyti per televizorių nereikia. Kad jie gadina vaizdą. O ji pati buvo balta, šviesi ir labai graži. Todėl tai girdėdamas aš žinodavau, kad senelė tik juokauja. Ji taip mėgdavo žmones. Buvo pati balčiausia, pati šviesiausia, pati gražiausia, labiausiai juokaujanti ir labiausiai žmones mylinanti senelė. Jai skiriu šį rašinį.

Gendrutis Morkūnas

3 Visokių yra knygų. Vienas skaitome norėdami šiek tiek prasižvalgyti, pailsėti, kitas – ieškodami atsakymo į svarbius gyvenimo klausimus. Ar yra knygų, iš kurių galima pasimokyti gyvenimo išminties? Be abejonės, yra. Man tokia knyga – „Lietuviškos pasakos“, kurios nuo mažų dienų neįmantriais, vaikui suprantamais žodžiais kalbėjo apie didžiulius gyvenimo vertybes: mokė vertinti ištikimybę, jausti pareigą šeimai, laikytis duoto žodžio.

Iš A. K. rašinio

4 Šiandien yra vasario 2 d. 1933-ųjų vasario 2 d. Ukmergės rajone, netoli Žemaitkiemio, buvo stebimas išskirtinis reiškinys. Tikras

meteoritų lietus. Ant žemės nukrito 22 meteoritai, didžiausias svėrė 7 kg. Meteoritų lietus – retas reiškinys. Tačiau viena profesija dar retesnė negu meteoritų lietus. Ta profesija – meteoritų medžiotojas. Jis meteoritų gabalus parduoda kolekcininkams. Už tūkstančius eurų. Apie rečiausias profesijas ir kalbėsiu šioje prezentacijoje.

Arturas Laskauskas

1.1. Ar galima iš pateiktų įžangos pastraipų numanyti, kokia tema bus rašoma ar kalbama? Parašykite tas nuspėjamas temas (pavadinimus). (2 taškai)

1.2. Kurių įžangos pastraipų paskutiniu sakiniu aiškiai nurodoma, kokie galėtų būti teminiai dėstymo pastraipų sakiniai? Suformuluokite ir užrašykite juos. (3 taškai)

1.3. Kurioje įžangos pastraipoje nėra aiškos nuorodos, kokie galėtų būti teminiai dėstymo pastraipų sakiniai? Išplėtokite paskutinį tos pastraipos sakinį taip, kad būtų aišku, apie ką bus kalbama bent dviejose dėstymo pastraipose. (1 taškas)

1.4. Kuria įžanga stengiamasi sužadinti skaitytojo ar klausytojo smalsumą, prikaustyti jo dėmesį? Nurodykite bent du būdus, kaip autoriui pavyksta tai padaryti. (2 taškai)

*1.5. Pasiūlykite dar bent vieną būdą, kaip įžanga sudominti skaitytoją ar klausytoją. (1 taškas)

2. Iš kokių požymių galima atpažinti, kad skaitote dėstymo pastraipą? Nurodykite bent du požymius. (2 taškai)

Lietuvių liaudies pasakose aprašyta žmonijos patirtis aktuali XXI a. vaikui dar ir dėl to, kad įspėja apie galimus pavojus, moko įveikti baimę. Štai mokslų daktarė tautosakos tyrėja Bronislava Kerbelytė interviu su vaikų literatūros žinovu Kęstučiu Urba („Rubinaitis“, 2009, Nr. 2 (50), <http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?-740123906>) papasakojo apie vieną susitikimą su vaikais: „Kartą, pakviesta į gimtojo Rečionių kaimo mokyklą, radau susirinkusius žemesniųjų klasių mokinius. Pasakiau, kad pasakas paprastai aiškinu aš, bet šį kartą jas seksiu, o aiškins jie. Vaikai sutiko. Pasekiau apie ožką su ožkiukais ir vilką, baigiau tuo, kad vilkas ožkos vaikus prarijo. Paklausiau: „Kodėl vilkas prarijo ožkiukus?“ Visi kartu šaukė: „Todėl, kad jie atidarė duris!“ – „O kodėl ožkiukai atidarė duris?“ – „Manė, kad

tai jų mamytė šaukia.“ – „O kodėl ožkiukai manė, kad šaukia jų mamytė?“ – „Todėl, kad vilkas šaukė tais pačiais žodžiais ir dar liežuvį pasiplonino.“ – „O kaip ožkiukai turėjo elgtis?“ Tada prasidėjo diskusija: vieni sakė, kad reikėjo pažiūrėti pro langelį, kiti – kad tai pavojinga, nes vilkas galėtų pagriebti už ragelio. Pagaliau buvo nutarta, kad reikėjo vienam užlipti ant aukšto ir ten pažiūrėti pro langelį. Paskui visi kartu padainavo apie ožką, kurią ponas siuntė riešutų parnešti. Ožka lazdos nepalenkė, riešutėlių nepaskynė, nėra ožkos su riešutais. Ponas siuntė vilką, šaulį ir t. t. Klausiu: „O kam reikalinga ši pasaka?“ Salėje visiška tyla, visi mąsto. Pagaliau mažas berniukas pasakė: „Kad sužinotume ką nors nauja.“ – „O ką sužinojote?“ – „Kad ožka bijo vilko...“ Visi atkuto, chorui išvardijo: vilkas bijo šaulio, šaulys bijo virvės, virvė bijo ugnies, ugnis bijo vandens... Visi džiaugėsi įsitikinę – baimės akys didelės, bet ją galima įveikti. Taigi pasakose aprašyta žmonijos išmintis, B. Kerbelytės įsitikinimu, tebėra aktuali ir šių laikų vaikui, nes padeda suprasti, kad reikia būti atsargiems susidūrus su klasta, apgavyste, kad blogis turi būti ir gali būti įveikiamas.

Iš aštuntokės Gerdos R. viešosios kalbos

2.1. Aštuntokė Gerda pasirinko viešosios kalbos temą, kurią mokytąja suformulavo klausiamuoju sakiniu. Parašykite, koks tai galėjo būti sakiny. (1 taškas)

2.2. Raskite teminį pastraipos sakinį – pagrindinį teiginį. Ar jus įtikino jo pagrindimas? Paaiškinkite kodėl. (2 taškai)

*** 2.3.** Įvardykite dar dvi lietuvių liaudies pasakas, kuriomis remiantis būtų galima pagrįsti šį teiginį. Argumentuokite. (2 taškai)

**** 2.4.** Įsivaizduokite, kad jūs pasirinkote kalbėti ar rašyti ta pačia tema. Suformuluokite pagrindinį teiginį (pagrindinę kalbos ar rašinio mintį) ir tris teminius dėstymo pastraipų sakinius (dalinius teiginius, pagrindžiančius pagrindinę kalbos ar rašinio mintį). (3 taškai)

Lietuvių liaudies pasakose aprašyta žmonijos patirtis (ne)aktuali XXI a. vaikui, nes:

a), b), c)

2.5. Raskite apibendrinamąjį pastraipos sakinį – dalinę išvadą. Nurodykite bent du požymius, kurie padeda jį atpažinti. (2 taškai)

2 * 1. Iš eilės sudėkite kalbininko Jono Šukio straipsnio pastraipas (kiekviena pažymėta raide, išmeskite nereikalingas pastraipas). Jei tinkamai nurodysite kiekvienos pastraipos vietą, sudėsite šiame tekste minimą žodį.

(3 taškai)
(už 1 klaidą
atimama
0,5 taško)

Dažniausiai vartojami lietuvių kalbos žodžiai

Y Trečias yra įvairių formų veiksmažodis *būti*. Juk jis taip dažnai vartojamas sudurtinio tarinio jungčiai reikšti: *Mes esame (buvome, būdavome, būsime, būtume, būkime) laimingi*. Jo prireikia ir suvestiniam tariniui: *Turite būti stropesni*. Vartojamas ir savarankiška egzistavimo reikšme: *Ten buvo mano tėvų sodyba*.

D Antroje vietoje – įvardis *jis*. Be abejo, įvardžio *jis* mums reikia nuolat, nes jis (štai ir pavartojom!) puikiai atstoja ir asmens pavadinimą: *Petras serga – jis neateis*, ir įvairių daiktų, reiškinių pavadinimus: *Medį pažeidė kenkėjai, ir jis nudžiūvo; Vakar mane kamavo nerimas, o šiandien jis atslūgo*.

K Lietuvių tautos dainose dažniausiai minimas *bėras* žirgas: „Didieji kraiteliai nepavežami, *bėrieji* žirgeliai nenuturimi.“ Kokia tai spalva? Ogi tamsiai ruda. Jeigu toks bėras žirgas į juodumą, sakome *juodbėris*: „*Juodbėrį* balnojau, pas mergele jojau“; „Oi žirgeli *juodbėrėli*, taisyk kojas į kelelį...“

S Ar kada susimąstėte, koks lietuvių kalbos žodis šnekant ir rašant pavartojamas dažniausiai?

B Toliau, kaip teigia kalbininkė Vida Žilinskienė, sudariusi pagal periodikos kalbą „Lietuvių kalbos dažninį žodyną“, ketvirtą–dešimtą vietą pagal dažnumą užimtų šitaip išsirikia-vę žodžiai: parodomasis įvardis *tas*, prielinksnis *į*, asmeninis įvardis *aš*, gana universalus, jungiantis keleriopus šalutinius sakinius jungtukas *kad*, santykinis-klausiamasis įvardis *kuris*, prielinksnis *su*, parodomasis įvardis *šis*.

R O koks pats ilgiausias lietuvių kalbos žodis? Manoma, kad tai veiksmažodžio *pasikiškiakopūstėliauti* būtojo dažninio laiko daugiskaitos pirmojo asmens forma *nebepasikiškiakopūstėliaudavome*. Suskaičiuokite – net 13 skiemenų! <...>

A Taigi, kad ir kaip keista – pasirodo, lietuvių kalboje dažniausiai vartojami trumpi žodeliai!

O Dažniausias yra trumputis žodelis – jungtukas *ir*. Bet koks jis svarbus! Kaip dažnai juo tenka jungti ir vienuosės sakinio dalis: *Mama ir tėtis dirba; Pirkiau knygą ir sąsiuvinį*, ir sudėtinius sakinius: *Saulė nusileido, ir danguje sužibo tūkstančiai žvaigždžių*.

Pagal Joną Šukį

Pastraipų išdėstymo tvarka

Eilės numeris	1	2	3	4	5	6
Raidė	S					

1.1. Kaip atpažinote netinkamas pastraipas? Nurodykite bent du požymius. (2 taškai)

1.2. Paaiškinkite, kokie teksto požymiai padėjo jums kuo tiksliau nustatyti kiekvienos pastraipos vietą. Nurodykite bent tris požymius. (3 taškai)

1.3. Kaip galėtumėte paaiškinti, ko siekdamas autorius pamini kalbininkės Vidos Žilinskienės pavardę, nurodo jos parengto žodyno pavadinimą? (1 taškas)

1.4. Sugalvokite po sakinį, kur jungtukas *ir* jungtų a) vienuosės sakinio dalis, b) savarankiškus sakinius. (2 taškai)

2. Pateiktus sakinius sudėkite į tris pastraipas – sudarykite rišlų tekstą. Tai atlikite darydami 2.1–2.3 užduotis. (Galite dirbti grupėmis arba poromis.)

*** 2.1.** Raskite ir išrašykite du sakinius, kurie galėtų būti teminiais kitų dėstymo pastraipų sakiniams. Paisykite nuoseklumo ir sąryšio. (2 taškai)

Teminis pirmos dėstymo pastraipos sakiny: *Nepatinka, kai žmonės manęs klausinėja, kada pradėsiu rašyti suaugusiems.*

Teminis antros dėstymo pastraipos sakiny:

Teminis trečios dėstymo pastraipos sakiny:

2.2. Nurodykite numerius tų sakinių, kurie nesusieti su kitais nei viena tema, nei viena mintimi. (3 taškai)

**** 2.3.** Užpildykite trijų pastraipų rišlaus teksto schemą: ją persirašykite į sąsiuvinį ir skliaustuose įrašykite sakinių numerius (laikykites nuoseklumo ir sąryšio). (5 taškai) (už 1 klaidą atimama 0,5 taško)

1 – (), (), ().

2 – (), (), ().

3 – (), (), (), ().

1. Nepatinka, kai žmonės manęs klausinėja, kada pradėsiu rašyti suaugusiems. 2. Dabar manyje fizika ir lyrika sugyvena taikiai, kartais viena kitą net maitina. 3. Vėliau supratau, kad taip klausinėjantys žmonės paprasčiausiai negerbia vaikų. 4. Anksčiau atrodydavo, kad rašydamas vaikams darau kažką neleistina arba bent jau nelabai gera. 5. Man jaukiausia kambaryje, kurio lentynose yra bent keletas vaikystės knygų. 6. Savo knygoje aš rašau apie mažyčius meilės grūdėlius, kuriuos gimdamas gauna kiekvienas vaikas, todėl jis myli savo tėvus. 7. Tokiame kambaryje būti daug šilčiau, o kalbėtis net su pačiu nemaloniausiu žmogumi – kur kas maloniau. 8. Vertinu, visų pirma, todėl, kad jos kelia daugybę klausimų, į kuriuos ieškant atsakymų norisi nusisukti sprandą. 9. Štai taip sėdi tame kambaryje, kalbiesi, žiūri į knygas ir užmiršti, kad áušta kinrožių arbata, kurios ką tik siaubingai norėjai, nes esi nuo jos priklausomas. 10. Iki šiol labiausiai vertinu „vaikiškas“ knygas. 11. Vertinu dar ir dėl to, kad padeda rasti atsakymus į siaubingai svarbius klausimus. 12. Mokyklos bibliotekėlės knygos tilpo keliose nedidelėse lentynose, tačiau, prieš stverdamas kurią nors iš jų, susikaupdavau ir įkvėpdavau oro – atrodė, kad tose lentynėlėse slypi tokie lobiai, apie kokius nerašoma net pačioje stebuklingiausioje pasakų knygoje. 13. Bet svarbiausia, kad, skaitant jas, grįžta tai, ko seniai nebeliko: sveika ir linksma mama, mažytis sūnus, išėję geri ir brangūs žmonės ir net kažkada pajustas oro dvelksmas.

Pagal Gendrutį Morkūną

*** 2.4.** Garsiai perskaitykite sudarytą rišlų tekstą. Nurodykite temą ir pagrindinę mintį. (2 taškai)

2.5. Dailia rašydamas perrašykite trečiąją pastraipą. (1 taškas)

1 ir 2 (IŠI)VERTINIMAS

Galima surinkti 24 taškus.	Pasiekimai									
	Nepatenkinamas		Patenkinamas		Pagrindinis			Aukštesnysis		
Surinkti taškai	0–2	3–4	5–7	8–9	10–12	13–15	16–18	19–20	21–22	23–24
Pažymys	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10